

UPORABNI LITERARNI OBLICI MEDIJSKOGA IZRAŽAVANJA

Srećko LIPOVČAN
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 316.77
Stručni rad

Primljeno: 2. 7. 2003.

Povijest medijâ istodobno je i povijest oblika medijskoga izražavanja. Unatoč svim važnim promjenama od prvih "zapisanih poruka" koje neku činjenicu/događaj žele posredovati, posebice pak suvremenom kulturom "slike", ipak je riječ – oblikovana u tekst – do danas medij bez kojega nema ni jednoga medijskog posredovanja. Ovdje se daje uvid i opis najrelevantnijih tekstovnih medijskih oblika, pri čemu se oni (zajedničko ime: uporabni literarni oblici) razlikuju ponajprije u svojoj (različitoj) dominantnoj funkciji, pa ih dijelimo na oblike s funkcijom informiranja i na one s funkcijom vrednovanja.

✉ Srećko Lipovčan, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10001 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Srecko.Lipovcan@pilar.hr

UVODNA NAPOMENA

Povijest medijâ istodobno je i povijest oblika medijskoga izražavanja. Tisućljećima su postojali samo originali – drugim riječima, samo "jedan jedini primjerak" neke poruke. "Umnožavanje" je bilo moguće samo kao prepisivanje, ali, u strogom smislu riječi, to nikad nije bio "drugi primjerak istoga". Tu je dominaciju koja je, objektivno, sužavala krug recipijenata na elitnu manjinu nekoga – antičkoga ili srednjovjekovnoga društva – prekinulo iznalaženje tiskarskog umijeća sredinom 15. stoljeća. Zapravo tek od tada možemo govoriti o "masovnim" medijima, iako je ta "masa", dakako, brojčano još uvijek malen (pismeni) dio nekoga društva. Ovaj je razvoj neodvojiv dio općih društvenih procesa, u nastajanju, jačanju i napokon ostvarenju političkog modela građanskoga društva. Dominacija tiskovnih medija, dakle riječi,¹ traje sve do početka 20. stoljeća, koje, kao što je općepoznato, donosi elektroničke medije (film; radio; televizija). Elektronički će mediji preuzeti (i mo-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 6 (68),
STR. 975-987

LIPOVČAN, S.:
UPORABNI LITERARNI...

dificirati) oblike iz tiskovnih medija, ali će iznaći i vlastite. Tek dominacija slike (planetarna televizija) omogućuje potkraj prošloga stoljeća novo stanje stvari: industriju masovnih elektroničkih medija.

Unatoč brojnim i važnim promjenama do kojih je u opisanom razdoblju došlo, osnovna "jedinica" poruke, riječ (dakle: tekst), nije ni posve istisnuta niti je mogla biti naprosto "protjerana": i dalje je dominantna u suvremenim tiskovnim medijima, nezaobilazna je na radiju, a potisnuta jest doista na televiziji u onoj mjeri u kojoj je slika "televizičnija". Tradicionalni, iako modificirani, tekstovni oblici (forme; "novinarski žanrovi" itd.) i dalje su temelj bez kojega je medijsko posredovanje nemoguće. Pojam posredovanja implicira neku svrhu, tu su tekstovi u funkciji, u uporabi, pa je svrsishodan uvid u njihovu uporabnu narav.² Svaki tekstovni oblik, načelno, ima nekoliko funkcija, ali je jedna koja je dominantna i koja upućuje na to o čemu se radi, što se želi postići. Ovdje se predlaže i izlaže (jedan mogući) raspored tekstovnih oblika i daje njihov opis, pri čemu razlikujemo dvije velike skupine: oblike s dominantnom funkcijom informiranja i one s dominantnom funkcijom vrednovanja.

UPORABNI OBLICI S DOMINANTNOM FUNKCIJOM INFORMIRANJA

Izveštaj (izvješće). Jedan od najstarijih oblika.³ Iako je riječ o uobičajenoj, najčešćoj medijskoj formi u novinarstvu – i u tiskanim i u elektroničkim medijima – taj je uporabni oblik vrlo star i pojavio se mnogo ranije nego što su "izumljeni" i tiskani mediji: brošure, letci, novine.⁴

Izveštaji su se od najstarijih vremena podnosili "višim instancama" vlasti: dvoru, vladaru. U biti se te osnovne značajke drevnih izvještaja nisu promijenile: to je oblik priopćenja koji je u visokoj mjeri vezan uz samu stvar o kojoj je riječ.⁵ Onaj tko izvještaj podnosi (odnosno: piše) obvezan je o događaju o kojem izvještava pisati što objektivnije. Da bi to mogao, mora se odreći osobnih emocija i spekulacija te se s punom sviješću usredotočiti na činjenice. Činjenice – koje su zapravo sadržaj njegova izvještaja – mora posredovati jezgrovito, jasno i potpuno (to znači: sve što "zna"), držeći se sljedećega gesla: "Kao što sam vidio, tako i prikazujem" (Belke, 1973., 91).⁶ S gledišta interesa kulture bitno je da izvještaj jezgrovito, jasno i potpuno donosi najvažnije činjenice.⁷

Prikaz. Činjenica da funkcija informiranja potječe od jedne od praktičnih funkcija jezika, prikazbene, novinarska lista žanrova razlikuje, uz izvještaj, i prikaz.

Za razliku od izvješća, prikaz ne opisuje što rade ljudi, nego same tvorbe: npr. izume, naprave, knjige. I ovdje, međutim, vrijedi ono što vrijedi i za izvještaj: sustezanje od vla-

stih razmišljanja i emocija. Prikaz knjige, recimo, dat će osnovne obavijesti o toj knjizi, podsjetiti na autora i književni žanr, nakladnika i visinu naklade te ukratko uputiti u njezin "sadržaj". Bit će strogo objektivan. Prikaz se udomaćio i u radiofoniji. S profesionalnoga novinarskog gledišta zahtijeva se da prikaz bude – citiram – "zapravo objektivna deskripcija bez vlastitog stajališta novinara", a mora biti "potpun, iscrpan, tako da slušatelji mogu dobiti približno točnu sliku o predmetu koji se prikazuje. Ako se prikazuje umjetnička izložba, onda bi njegov krajnji cilj bio da čitatelj posjeti izložbu" (Sapunar, 1994., 79). Ako govorimo o odnosima medija i kulture na ovoj razini, onda možemo izvesti i sljedeći zaključak: u mjeri u kojoj mediji izvješćuju profesionalno, zadovoljeni su i legitimni interesi izvora informacija, pošiljatelja poruke. Jer, vrijednost ovoga oblika medijskog informiranja s gledišta interesa kulture vrlo je velika: nema važnijega za izvor informacije (to je u našem slučaju kultura) nego da obavijest bude potpuna, jasna i objektivna.

Rasprava. Kao i izvještaj, jedna je od najstarijih civilizacijskih oblika prenošenja neke obavijesti, dakle informiranje o nečemu.

Rasprava u medijima zadržala se i danas, ali ne u svima, nego u dijelu tiskanih medija: rjeđe ćemo je naći u dnevnim, a češće u tjednim glasilima, razumije se i u časopisima. Za hrvatsku je kulturu i njezinu tradiciju ovo vrlo važan oblik. Moramo reći i to da današnji priručnici raspravu ne ubrajaju u novinarske žanrove, rasprava je temeljna tekstovna forma u publicistici. Razlog tomu leži u činjenici da je riječ o tipu teksta koji se afirmirao u znanosti. To je opsežniji tekst kojemu je zadaća metodički jasno, sustavno i logično raspraviti neki problem. U raspravi se ne očekuje prisutnost većeg broja literarnih elemenata. Očekuje se, međutim, da rasprava bude "metodološki jasno koncipirana, sistematski podijeljena, logično provedena, objektivno argumentirana činjenicama, usredotočena na predmet koji se raspravlja" (Belke, 1973., 79).⁸ Ovdje, razumije se, govorimo o raspravi kao publicističkom, a ne kao znanstvenom tekstu. Naša rasprava oblikovana je po svim navedenom "pravilima", njezin predmet može biti legitiman predmet neke znanosti, ali niti je autor kompetentan znanstvenik niti ga piše imajući na umu komunikaciju među stručnjacima znanstvenicima, nego se obraća širem krugu kulturne publike, a baš je to značajka publicistike. U modernoj hrvatskoj kulturi – kazali smo da pod tim pojmom obuhvaćamo razdoblje od početaka stvaranja građanskoga društva u nas, dakle od prve polovice prošloga stoljeća – imamo čitav niz primjera u kojima se upravo na taj način, pisanjem rasprava, raspravljalo o problemima društvenoga, posebice kulturnoga, života.⁹

U suvremenoj društvenoj komunikaciji, koja jest – iako ne u dostatnoj mjeri – civilizacija dijaloga, pa i dijaloga o problemima kulture, rasprava će ostati pravi uporabni oblik za (preciznije, detaljnije, sistematskije) informiranje. Kako rekoh, zbog toga jer je u pravilu riječ o dužem tekstu, nepodobna je za dnevne novine ili za dnevni radijski program, a posve je neprimjerena za televiziju, ali se vrlo dobro osjeća u prostoru specijaliziranih novina za kulturu i časopisa ili u specijaliziranim kulturnim emisijama, na primjer Trećeg programa Hrvatskoga radija. Uostalom: u temelju pojma ovog oblika leži intencija da se neki predmet ili problem raspravi.

Ako smo do sada govorili o monološkim oblicima, elektronički mediji svojim su tehničkim mogućnostima pružili priliku raspravi kao dijaloškom ili poliloškom obliku. Tada je riječ o specijaliziranoj vrsti razgovora.

Traktat. Tradicionalna forma teksta koja na prvi pogled nalikuje raspravi. Traktat u klasičnom latinskom znači "obrađivanje".¹⁰

Kao vrst teksta s dugom tradicijom, posebice je bio omiljen u srednjem vijeku kao "forma prikazbe filozofijsko-znanstvenih problema"; za traktat je značajna "jednostranost", njime se "(...) zastupa neka pozicija, kojoj autor pridaje značenje 'dogme', 'doktrine' (nauka) ili sustava (...)", pa se stoga traktatom može označiti i "(...) onaj tip poimanja, koji promišljanje i njegove rezultate izlaže u obliku neporecivih teza. Razlika između rasprave i traktata je u tome, što traktat predmet svoga raspravljanja raščlanjuje s osloncem na unaprijed postavljene premise, pa ih zato ni ne može izložiti s onom objektivnošću kojom je to moguće uraditi u raspravi" (Belke, 1973., 79-80). Nadalje, za traktat je karakteristično i to da se u njemu suprotna stajališta oštro napadaju, gotovo na način pamfleta. Iako, dakle, traktat na prvi pogled nalikuje raspravi, njegova je prva subdominantna funkcija apelativna, jer je glavni motiv autora traktata da tobože objektivnim raspravljanjem uvjeri čitatelja kako su njegove teze, ideje i svjetonazor – jedini ispravni (Belke, 1973., 80).¹¹

Znanstveno-popularno djelo. Ovaj oblik teksta ne spominjemo zato što izravno pripada medijskim oblicima koje promatramo – ipak je riječ uglavnom o knjizi – nego stoga što je, za razliku od stanja u hrvatskoj kulturi, ovaj oblik posredovanja između znanstvene sfere i široke javnosti u svijetu vrlo popularan i raširen, a u nas, tj. u hrvatskoj produkciji, nedostatno razvijen i, nažalost, relativno rijedak.

Prototipom ovakve vrste/oblika smatra se Ceramovo djelo "Bogovi, grobovi, učenjaci", s karakterističnim podnaslovom: *roman o arheologiji*. Knjiga je stekla svjetsku slavu, prevedena je i u nas pedesetih godina prošloga stoljeća. Naime, autor je djelo napisao za široku publiku, za laike (u arheologiji) na op-

ćerazumljiv, pregledan i lako shvatljiv način – a govorio je o rezultatima jedne znanosti. Ceram je, razumije se, odbacio stručni diskurs i "ispričao priču" o jednom stvarnom arheološkom otkriću, svima prihvatljivu i – zanimljivu. Ostajući u okviru svojih razmatranja, kazali bismo: znanstvene činjenice posredovane su ovom vrstom teksta najširoj publici. Baš ovu knjigu uzeo sam za primjer kako bih pokazao šanse u posredovanju znanstvenih i kulturnih činjenica u našoj kulturi, u kojoj nema mnogo djela koja bi na sličan način govorila o staroj Salonu ili starohrvatskim, ranosrednjovjekovnim spomenicima. Nema "romana" o don Frani Buliću, o zadarskom Forumu, o Biskupiji kod Knina... Inače, Ceram je po profesiji bio novinar.

Dijalog. Ponovno jedan od vrlo starih, još antičkih literarnih oblika koji objašnjuju i time posreduju određeni problem: filozofijski, politički, religijski.

Riječ je o fiktivnom dijalogu (nikada se nije "dogodio"). Sam Platon je, kao što je poznato, svoje dijaloge smatrao više književnim nego filozofijskim tekstovima. Shema dijaloga je jasna: pitanje – odgovor. Ali riječ je o jednoj osobi, o autoru, koji se "podijelio" na dvije.¹² U suvremenoj medijskoj komunikaciji dijalog se kao oblik izgubio iz tiskanih medija, ali je osvanuo, dakako ne više kao fiktivan, u elektroničkim medijima: ponajprije zvuk, a potom i zvuk + slika prenose se s jednoga kraja svijeta na drugi. To je otvorilo mogućnost čitavoga niza dijaloških i poliloških oblika, a neke od njih moramo uključiti i u ovu prvu vrst (ili razinu) odnosa kada govorimo o informiranju.

Intervju. Riječ je o uobičajenom, jednostavnom, u praksi vrlo čestom obliku dijaloškoga javnog komuniciranja.

Termin dolazi iz engleskoga jezika i doslovno znači "međupogled". Intervju je poseban oblik razgovora, a kada ljudi razgovaraju, onda obično i gledaju jedan drugoga, pa otuda i "međupogled"; to je i slučaj kod radijskog intervjuja, iako primatelji poruke sugovornike ne vide, a posve je prirodno da tako bude i onda kada ih mogu i slušati i vidjeti, dakle u TV intervjuu. U teoriji novinarstva intervju se obično označuje "asimetričnom komunikacijom" (Sapunar, 1994., 96). Naime, onaj koji daje intervju u pravilu znade više od onoga koji pita (novinar; u elektroničkim medijima sve više i voditelj). Davatelj intervjuja u načelu je osoba koja je kompetentna na određenom području, jer novinar ne pita u svoje ime nego u ime publike (čitatelja, slušatelja, gledatelja). Dakako, novinar se mora dobro pripremiti prije nego nekog počne "ispitivati".

Razgovor i panel-rasprava. To su poliloški oblici jer sudjeluje više osoba.

Koliko god su ovi oblici mogući i u tiskanim medijima, njihov je pravi prostor radiofonija i, dakako, televizija. Tehničke su mogućnosti elektroničkih medija takve da se u razgo-

voru ili diskusiji više osoba može povezati s ljudima iz raznih krajeva (gradova).

Reportaža. Termin, kako je razvidno, dolazi od riječi *report*, dakle izvještaj. Reportaža je izvještaj "s lica mjesta".

U tiskanim medijima reportaža se smatra vrlo zahtjevnim žanrom, a elektronički mediji razvili su njezine mogućnosti vrlo atraktivnim zvučnim i slikovnim efektima.¹³ Radiofonska ili televizijska reportaža služi se u većoj mjeri diskursom svakodnevnoga govora. Iako se u dobroj reportaži uvijek moraju naslućivati i razlozi i uzroci nekoga fenomena, a ne samo puko zbivanje, pa možemo govoriti o vrednovanju kao subdominantnoj funkciji, dominantna je funkcija reportaže ipak obavijesna.

Intervju, razgovor, panel-diskusija i reportaža – mogu imati važnu ulogu u afirmiranju kulturnoga života i stvaralaca. Novinari su tu izravni posrednici. Iako se može reći da bez dobra novinara nema ni dobra "medijskog proizvoda", šanse za afirmiranje kulture u javnosti u najvećoj mjeri ovisе i o onima koji u njezino ime govore kao davatelji intervjuja, sudionici u razgovoru ili panel-diskusiji.

Na kraju ovoga popisa oblika s funkcijom informiranja ukratko ćemo promotriti oblik koji smo na početku samo spomenuli:

Vijest. Rekli smo da je riječ o "osnovnoj jedinici novinarskog izražavanja", ali da je, funkcionalno gledano, ono što je novo i što se želi kao novo priopćiti nužan sastavni dio svakog od oblika koji je u funkciji informiranja.

To u istoj mjeri vrijedi i za klasične književno-znanstvene oblike i za suvremene novinarske i medijske žanrove. Ako je riječ o informiranju, a ne, na primjer, o vrednovanju, ono novo je nezaobilazan dio svake obavijesti. Uz novo, značajka je vijesti i ono što nije svakodnevno (dakle, uobičajeno). S gledišta medija ta se "glad" za ovakvom vrstom događaja formulira u poznatom geslu: "Nije vijest da je pas ugrizao čovjeka, nego da je čovjek ugrizao psa". S gledišta afirmiranja kulture, ovo bi se geslo moglo interpretirati kao banaliziranje važnih, vrijednih sadržaja. U prvi mah to tako i zvuči. No problem je ipak u nečem drugom: oni koji se brinu o afirmiranju stvorenih kulturnih vrijednosti (događanja, tvorbe itd.) moraju uzeti u obzir medijsko gledište o tome što je "zanimljivo" i "atraktivno". Ne snižavajući razinu neke vrednote, morali bi, kada se pojavljuju kao izvor informacija, iz mnoštva značajki koje neka nova tvorba ili kulturni projekt imaju znati izdvojiti i "plasirati" one koje jesu novost. Tada ima izgleda da se objavi vijest, a iz vijesti slijede, ili mogu slijediti, i svi drugi oblici informiranja. Drugim riječima: dobar izvor informiranja sâm vodi brigu o tome kako će ono do čega mu je stalo plasirati medijima.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 6 (68),
STR. 975-987

LIPOVČAN, S.:
UPORABNI LITERARNI...

Iz tog je razloga i onima koji nisu novinari, nego su "na drugoj strani", važno znati kakva je osnovna struktura vijesti, odnosno što svaka vijest svakako mora sadržavati da bi bila – vijest. Teorije novinarskih žanrova s pravom posvećuju vijesti posebnu pozornost. Također opravdano upućuju na to da je taj "(...) elementarni novinski izraz nastao kao sinteza jezikoslovlja, logike i retorike. On tako izražava osnovne zakonitosti kako djeluje ljudska pamet pri kodiranju, posredovanju i razumijevanju informacije. Aristotel je u svojoj logici pokazao koje su glavne kategorije razumljivosti, a koje su osnovne forme uspješnog komuniciranja..." (Sapunar, 1994., 73). Opća formula kojom je određena vijest kao žanr/oblik, poznatih su "5 W": tko (je subjekt), što (radi ili mu se događa), gdje (se to zbilo), kada (se dogodilo) i – zašto.¹⁴

UPORABNI OBLICI S DOMINANTNOM FUNKCIJOM VREDNOVANJA

Ove tekstovne oblike možemo podijeliti u tri podskupine. U prvoj bi bili osvrt/recenzija, komentirani izvještaj, komentar i uvodnik.

Osvrt/recenzija. Sadrže ocjenu, subjektivno stajalište novinara, premda to stajalište još nije analitičko, dano s potpunom argumentacijom, već je "više sadržano kao vlastita ocjena" (Sapunar, 1994., 79).

Osvrnuti se možemo na neki događaj i neku kulturnu tvorbu (koncert, kazališnu predstavu, film, izložbu itd.). Termin recenzije udomaćio se za osvrt na neku knjigu ili neki tekst, kao i na znanstveni rad. Tipski gledano, razlike dakle između osvrta i recenzije nema.

Komentirani izvještaj. Vrst teksta koji je razvijena iz izvještaja i za koju termin u nas nije udomaćen, ali ga europska publicistika dobro poznaje (npr. *der kommentierende Bericht*).

Riječ je o prijelaznici od izvještaja prema komentaru. To je vrst teksta u kojem se o nekom događaju najprije podrobno izvješćuje, a potom se sažeto iznosi i vlastiti stav.

Komentar je vrst uporabnog oblika u kojem su u prvom planu stav i mišljenje autora o nekom (zbijskom) događaju/problemu.

Neki se autor toga oblika laća kad opravdano pretpostavlja da je primatelj njegove poruke već upoznat s osnovnim činjenicama o događaju/problemu; zato na njih tek kratko podsjeća, pa prelazi na iznošenje svoga mišljenja. Da bi neki događaj bio "vrijedan komentara", mora biti ne samo važan nego, na neki način, i "sporan", tj. o njemu mora postojati mogućnost različitih stajališta. Komentar je oblik zahtjevniji od izvještaja i od komentiranog izvještaja, jer ne pretpostavlja samo dobru autorovu obaviještenost i kompetentnost nego i razvijen stil. U komentaru je autor slobodan, odgovoran i sâm. Komentar u tisku u pravilu se potpisuje imenom i prezime-

nom. Ako su komentari nepotpisani, onda je riječ o redakcijskom tekstu, dakle o stajalištu uredništva toga glasila: novina, tjednika itd. U elektroničkim su medijima komentari u pravilu autorski (dakle, najavljuju se i odjavljuju), odnosno čita ih u pravilu autor. Riječ je, dakle, o osobnom mišljenju.¹⁵

Uvodnik je vrst teksta uobičajenog u tiskanim medijima.¹⁶

Obično je riječ o tekstu na prvoj stranici novina koji nije potpisan, a tema mu je važan društveni događaj ili zbivanje koje se, baš zbog važnosti, "izvlači" iz mnoštva drugih događaja i daje mu se posebna pozornost. Nepotpisani *uvodnik* često je i redakcijski komentar.

U drugoj podskupini jesu *kritika*, *ogled* (internacionalizam: *esej*) i *podlistak* (*feljton*).

Termin *kritika* dolazi iz grčkoga jezika.¹⁷

U našoj prvoj podskupini *kritika* ima inačicu: to je komentar, ali je uporaba određena praksom drugačija: nećemo pisati komentar o nekoj knjizi (ili koncertu, izložbi itd.), dakle obično ne komentiramo neku umjetničku tvorbu, nego događaj ili problem; obrnuto, pišemo *kritiku* neke ostvarene kulturne tvorbe, pa se tako udomaćila književna, glazbena, likovna, filmska itd. *kritika*.

Mediji u kojima se *kritika* najprije pojavila bile su novine i časopisi. Prije rođenja elektroničkih medija (radio: početkom drugoga desetljeća prošloga stoljeća) novine i časopisi bili su isključivi "nosači kritičkog zvuka", ako bismo tako slikovito mogli reći.¹⁸ Belke smatra da *kritika* od svih oblika u svojoj skupini ima najizrazitiji uporabni značaj, jer *kritičar*, pišući u dnevnom ili periodičkom novinstvu, neposredno reagira i, uz to što čitatelja, slušatelja ili gledatelja želi i obavijestiti, *kritičar* – prihvaćajući neku tvorbu ili odbacujući je¹⁹ – motivira recipijenta da nešto učini: ode (ili ne) u kino, pročita (ili ne) knjigu, pogleda (ili ne) kazališnu predstavu. Isti je autor uvjeren kako estetička sredstva *kritičara* stoje u službi vrednovanja (Belke, isto, 112). Mogli bismo, dakle, reći da je i za *kritiku* od prvotnoga značenja subjektivno gledište onoga koji vrednuje. Međutim, baš s obzirom na tu činjenicu, postoji više vrsta *kritičkoga diskursa*. Teorija novinarstva npr. razlikuje tri vrste *kritike*: *impresionističku*, *doktrinarnu* i *immanentnu*.

1. "Impresionistička je *kritika* najčešća u novinarstvu, jer počiva na osobnom dojmu (*impresiji*) novinara. Naime, u toj *kritici* novinar saopćava vlastiti doživljaj određenoga umjetničkog djela. (...) U *kritici* je novinar bliži literatu koji piše tečnim, dopadljivim, a ipak uvjerljivim jezikom. No (...) i *kritika* mora poštovati argumentaciju, jer joj je konačni cilj da publici kaže vrijedi li ova ili ona izložba, predstava itd. ili ne vrijedi. U tom smislu je *kritika* stručna pouka..." (Sapunar, isto, 83).

2. "Doktrinarna (...) kritika (...) iznosi samo jedan kut gledanja na umjetničko djelo. Na primjer, vjerska kritika nekog filma može biti negativna, a da to djelo ima visoku umjetničku vrijednost. (...) Novinarima se zato ne preporučuje da pišu takve kritike (sa stajališta stranaka, vjera ili bilo kojih doktrina), već da nastoje stvaralački proniknuti u bit djela i to priopćiti recipijentima radi bolje orijentacije u svijetu umjetnosti" (isto, 83-84). Doktrinarnu kritiku zovemo i ideološkom.²⁰

3. O imanentnoj kritici, koju naš izvor samo imenom spominje, ne donosi se nikakvo objašnjenje. Riječ je o vrsti kritike koju je tražila ona škola proučavanja književnih djela koja je smatrala da za ocjenu literarnosti nije bitno ništa drugo osim djela (= teksta) samog. Potječe od ruskih formalista, koji su time reagirali na pretjeranost pozitivističkih i biografskih "škola" što su – za račun društvenoga konteksta – zapostavljale samo djelo. Ako bismo ostali na ovoj podjeli, onda valja reći da je ta vrst (književne) kritike primjerenija časopisu nego novinstvu.

Ogled ili esej. Mnogi autori smatraju ga prije svega umjetničkim, a samo uvjetno uporabnim oblikom.

Bruno Berger, koji je napisao prvu njemačku monografiju o eseju, definira taj oblik kao "izražajni oblik literarne umjetničke proze" (Berger, 1964.). Doista je esej u europskoj književnoj tradiciji, posebice francuskoj i engleskoj, postao "pravom književno-umjetničkom vrstom", iako ne valja zaboraviti da je već rano publiciran u novinama i periodici, što je utjecalo na njegovu tematiku, opseg i formu. Gotovo da i ne treba upozoriti kako se baš od autora eseja očekuje uzoran stil. Neki teoretičari podsjećaju na to da je upravo "stilistička briljantnost" ono čime autor tog oblika želi "pridobiti" čitatelja za svoje stajalište (Belke, isto, 106). R. Exner, primjerice, smatra kako je zadaća esejista – kritika u širem smislu riječi, kritika shvaćena kao ispitivanje, sukobljavanje i ocjenjivanje; pravi esejist "stalno sudi, on nikada ne piše a da ne sudi". Valja podsjetiti i na Curtiusovo stajalište kako je kritička pozicija esejista "kritika života" kao takva, pa ako bi trebalo odrediti razliku između kritike (npr. kazališne, književne, filmske) i eseja, onda bi ona bila poglavito u tome što esejistu predmet o kojem piše nije cilj (kao kritičaru), nego povod, poticaj za dublju i sveobuhvatniju refleksiju (isto).

S gledišta teorije novinarskih žanrova također nije upitno to da je esej " (...) granični žanr, koji dijeli i spaja novinarstvo s literaturom i znanošću. To je žanr koji traži tri vrline: izvrsno poznavanje stvari, teme, visok stupanj kreativnosti i lijep jezik. Milivoj Solar (1982.)²¹ definira esej 'kao takvu književnu vrstu u kojoj biva ujedinjena znanstvena namjera u obradi određenog životnog ili znanstvenog pitanja s težnjom da se ta obrada ostvari na umjetnički konkretan, živ, uvjerljiv i stilski dotjeran način, takav način u kojem dolaze do izražaja

i sposobnosti pisca da ostvari umjetničke dojmove" (Sapunar, isto, 85).

Podlistak (feljton) legitimno je dijete novina od rane dobi toga komunikacijskog sredstva, oblik što se javlja gotovo istodobno s prvim koracima građanskoga društva.

Iako ga odlikuje kritičnost, zadaća mu je zabaviti. Teoretičar književnosti W. Haacke kazat će kako feljtonist "(...) neki gotovo se čini trivijalni susret oprema perspektivom", kako "stilizira male događaje svijeta" (Belke, isto, 110-111). Podlisci mogu u novinama izlaziti i u nastavcima. I od feljtonista očekuje se da bude majstor pera.²²

U treću podskupinu uvrstili smo polemiku.

Polemika bez sumnje pripada oblicima tekstova kritičke recepcije, dakle vrednovanja, ali ima i naglašen apelativni značaj, ona na nešto poziva.

H. Belke podsjeća – iznoseći rezultate specijalističkih istraživanja nekolicine autora – kako u polemici "sva stilsko-retorička sredstva služe 'napadu' na neku osobu ili poziciju."²³ I za naše je istaknute polemičare (Starčević, Matoš, Ujević, Krleža) od interesa upozorenje germanista M. Pehlkea da je "strateški cilj svake polemike intelektualno ili moralno uništiti teoriju ili osobu koju se napada, a medij polemike, jezik, funkcionira kao instrument za aktiviranje averzija; ulomci (teksta, tj. polemike, op. a.) kojima se nešto konstatira ili argumentira – samo su u službi napadaja. Jezik polemike stalno je metaforičan: integrira svoje predmete u diskriminirajuće kontekste, polisemiju pojmova stavlja u poredak taktički aktivnih monosemantičkih struktura." (isto, 123). Valja imati na umu i zaključak Boda Leckea: načelo jednostranosti i pristranosti, toliko značajno baš za polemiku, "(...) pravu podlogu i motivaciju ima u moralnom angažmanu" (isto). Aspekt moralnog angažmana česta je značajka u polemikama hrvatskih autora,²⁴ pa valja imati na umu i ovo: "Ničim pomućena samouvjerenost da je protivnik u zabludi, sili polemičara na moralni stav koji ne poznaje opraštanja" (isto, 124). Korisno je i Matoševo mišljenje (iz g. 1907.): "U polemici pobjeđuje onaj tko se manje ljuti" (AGM, SD XII, 133).

U tom smislu mogli bismo reći da je polemika usporediva s doktrinarnom kritikom i traktatom.

BILJEŠKE

¹ Iznimka je jedino fotografija, koja se javlja već četrdesetih godina 19. stoljeća.

² O modelu "literarnih uporabnih oblika" informiram u tekstu *Prinos analizi temeljnih odnosa medija i kulture u hrvatskom društvu* (u ovom broju).

³ U njemačkom jeziku odgovara mu termin (*der*) *Bericht*, u englesko-me *report*.

⁴ Govoreći komunikološki, mogli bismo reći da je klasičan primjer jednoga od prvih poznatih izvješća ono po kojem se danas naziva jedna olimpijska sportska disciplina: maraton. Što je to grčki trkač napravio? Trčao je i žurio izvijestiti o jednom važnom događaju, o pobjedi sunarodnjaka u bitki na Maratonskom polju.

⁵ Klasično koncipirani priručnici književnoznanstvenog nazivlja ne ubrajaju ga u "književne termine" (usp. *Rečnik*, 1985., u kojem nema te natuknice).

⁶ Razumije se, postoje različiti izvještaji, jer postoji i niz različitih događaja/zbivanja o kojima se može izvijestiti. Materija o kojoj je riječ određuje i stupanj literariziranosti nekog izvještaja; to znači, stilska jezična sredstva koja autor primjenjuje. Ako je riječ o kulturnim fenomenima o kojima se izvješćuje, izvještač će, možemo pretpostaviti, više "prostora" za stilske intervencije imati ako želi napisati izvješće o nekoj karnevalskoj povorci ili "happeningu" na nekom gradskom trgu nego ako mu je izvijestiti o sjednici nekakva tijela/komisije koja se bavi rutinskim poslovima. Ako bi se, međutim, na nekoj rutinskoj sjednici žustro raspravljalo o nekom ozbiljnom problemu, izvještaču bi bilo mnogo lakše, izvještaj bi mogao biti zaista zanimljiv. Dakle, o samoj stvari (o onome što se zbilo) ovisi i to kako će biti komponiran izvještaj.

⁷ Ono što je s novinarskog aspekta važno dodati dosadašnjim značajkama izvještaja kao dopunu jest preciziranje da se "... izvještaj uvijek odnosi na zbivanja među ljudima, on govori o onome o čemu su oni govorili (sastanci, skupštine, kongresi itd.), zaključili ili uradili" (Sapunar, 1994., 77).

⁸ Neki je književnoznanstveni priručnici i definiraju kao vrst znanstvene proze (*Rečnik*, 1985., 628-629). Znanstvena rasprava – to moramo imati na umu – namijenjena je komunikaciji među stručnjacima. Dakle, rodno mjesto rasprave i njezin pravi zavičaj jest znanost, a najpogodniji medijski prostor za znanstvenu raspravu – znanstveni časopis. Ni to nije potpuno izvan interesa naših promatranja, jer smo i znanost (kao i umjetnost i naobrazbu) obuhvatili pojmom kulture.

⁹ Što je, na primjer, kao "uporabni oblik" Šenoin tekst *Naša književnost iz šezdesetih godina prošloga stoljeća*? Teško da bismo ga mogli nazvati ogleđom (esejom), ima u njemu i polemičkih žalaca, ali ipak nije prava polemika. Nije, dakako, ni znanstvena rasprava, ali je ipak – rasprava. Kao što je to slučaj i s mnogim Matoševim i Ujevićevim tekstovima: ni jedan ni drugi nisu zahtijevali da ih se smatra znanstvenicima, nisu to ni bili, ali su bili vrlo dobri znalci problema o kojima su pisali i – što je isto tako važno – vrlo dobri znalci ovog oblika kojim su se poslužili.

¹⁰ Mi bismo isto danas kazali "obraditi neku temu" ("obrađivanje" možemo shvatiti i u bliskom nam prenesenom smislu; kolokvijalno "obraditi" nekoga znači: navesti ga da prihvati naše teze kao istinite).

¹¹ Neki književnoteorijski priručnici ignoriraju tu bitnu razliku između traktata i rasprave: "Za r(aspravu) postoji i termin: *traktat*, od lat. *tractatus* – obrađivanje" (*Rečnik*, 1985., 628-629).

¹² Dijalog kao oblik bio je popularan i u renesansi i u prosvjetiteljskom razdoblju, dakle od 15. do 18. stoljeća (npr. Erazmo Rotterdamski, Galileo Galilei, Denis Diderot), a obnavlja se u 20. stoljeću (npr. Bertolt Brecht).

¹³ U djelima Egona Erwina Kisch iz dvadesetih godina 20. stoljeća reportaža je postala vrlo cijenjenim književnim oblikom.

¹⁴ U elektroničkim medijima postoje, kao što znamo, posebne emisije (ili blokovi u okviru emisije) vijesti. Međutim, u radiofoniji ne postoji naslov koji bi, kao u novinama, u najkraćem mogućem obliku uputio na ono što slijedi. Naslov na radiju (i televiziji) zamjenjuje najava, a ona se često koncipira od nekih elemenata koji čine strukturu vijesti.

¹⁵ Kad sam malo prije kazao da u novinama možemo pročitati komentar koji nije potpisan, opet je riječ o autorskom tekstu, o takvu osobnom mišljenju koje je uredništvo prihvatilo kao svoje, dajući posebnu težinu izrečenom stajalištu.

¹⁶ Njemački je termin *Leitartikel*, tj. tekst koji (u)vodi.

¹⁷ κρίνω = sudim; κριτέιν = prosuđivati, ocjenjivati.

¹⁸ Iz te perspektive pogledajmo kako o časopisima i književnoj kritici kritički sudi jedno od naših najboljih pera, Antun Gustav Matoš, u ožujku 1912.: "Književni listovi u prvom redu odgajaju ukus i književnu kulturu. Taj cilj se ne postizava kada se u prve literarne revije puštaju bez kontrole i kritike nesavjesni mladi plagijatori koji se u oskudici plagijata bave kritikovanjem, upravo grđenjem boljih od sebe. U hrvatskim i srpskim krajevima izlazi već dosta knjiga. Mnogo loših, vrlo malo uspješnih i originalnih – kao svuda. Sva ta djela valjalo bi mjeriti istim mjerilom. Sve te knjige trebao bi ocijeniti isti duh. Sve te stvari bi se morale istim duhom kritikovati, inače je kritika suvišna, smiješna, apsurdna, vodeći u kaos, anarhiju" (U tekstu *Savremenik*, *Riječki novi list*, 28. 3. 1912., pretiskano u SD XIV, 162-163).

¹⁹ U kolokvijalnoj uporabi često susrećemo ovu formulaciju: "predstava je dobila dobru/lošu kritiku". Pri tome bi "dobra" kritika trebala biti ona koja je predstavu ocijenila pozitivno, a "loša" – negativno. Dakako da je ta formulacija nevaljala, jer izričaj "dobra kritika" može značiti samo onu kritiku koja je dobro sročena/napisana, odnosno u svome sudu valjana.

²⁰ Možemo se prisjetiti razlike između rasprave (objektivnost) i traktata (doktrinarnost), pa kazati da je doktrinarna kritika pandan traktatu.

²¹ *Teorija književnosti*, 7. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1982., str. 181.

²² Matoš piše da je feljton "(...) sasvim nepolitična književna vrst kod koje se ne pita kamo (tj. u kojim je novinama objavljen, op. a.) nego kako. Ne pitajte kamo nego kako i što pišem" (SD XII, 101).

²³ Isto, str. 123. Belke se oslanja na radove Michaela Pehlkea (Zur Technik der konservativen Polemik – Eine Untersuchung der Zürcher Rede Emil Staigers, u: *Sprache im technischen Zeitalter*, 26/1968.), Boda Leckea (Sprache der Polemik. – Zur Analyse rhetorischer Stilmittel in einem Oberstufenkurs, u: *Projekt Deutschunterricht*, Stuttgart, 1972.), Norberta W. Feinäuglea (Lessings Streitschriften. Überlegungen zum Wesen und Methode der literarischen Polemik, u: *Lessing Yearbook I*, München, 1969.) i drugih autora. Usp. i Belkeov popis literature, ib., 168-175.

²⁴ Kao primjer navodim polemiku između A. G. Matoša i T. Ujevića iz 1911. godine (usp. Lipovčan, 2002., 29-32).

LITERATURA

Belke, H. (1973.), *Literarische gebrauchformen*. Bertelsmann Universitäts-Verlag, Düsseldorf.

Lipovčan, S. (2002.), *Mladi Ujević, politički angažman i rana proza (1909.-1919.)*. Književni krug Split, Split.

Rečnik književnih termina (1985.), Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Nolit, Beograd.

Sapunar, M. (1994.), *Osnove znanosti o novinarstvu*. Epoha, Zagreb.

Applicable Literary Forms of Media Expression

Srećko LIPOVČAN
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

The history of the media is at the same time the history of forms of media expression. In spite of all the important changes since the first "written messages" whose task was to mediate a particular fact/event, especially through the contemporary culture of "images", the word itself – formed into text – has until this day remained the medium without which a single media transaction cannot occur. The author gives insight into the most relevant textual forms of media, while they (common name: applicable literary forms) differ first and foremost in their (varied) dominant function, therefore we divide them into forms with the informative function and those with the function of evaluation.

Gebrauchsmäßige literarische Formen des sprachlichen Ausdrucks in den Medien

Srećko LIPOVČAN
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Die Geschichte der Medien ist zugleich eine Geschichte der Formen sprachlichen Ausdrucks in den Medien. Trotz aller wichtigen Veränderungen, die seit den ersten "geschriebenen Botschaften" zur Vermittlung eines Faktums/Ereignisses zutage getreten sind – zumal angesichts der zeitgenössischen "Bilder"-Kultur –, ist das Wort, eingebettet in den Text, bis heute ein Medium geblieben, ohne das keine einzige mediale Vermittlung stattfinden kann. Der vorliegende Beitrag liefert einen Einblick sowie eine Beschreibung der relevantesten in den Medien gebräuchlichen Textformen. Diese unter dem gemeinsamen Nenner "gebrauchsmäßige literarische Formen" zusammengefassten Textarten unterscheiden sich zunächst gemäß ihrer (jeweils unterschiedlichen) dominanten Funktion, sodass wir zweierlei Formen anführen – eine mit der Funktion des Informierens und eine andere, mit der bestimmte Phänomene bewertet werden sollen.